
O NEREALNIM ETNIČKIM DIOBAMA NA BALKANU

Danilo Radojević

The unfinished process of the formation of critical awareness of one's own ethnos and national affiliation caused during the 19th and 20th century led to the expansion of certain imperialistic assimilatory ideas among the South Slavic nations, when language and religion (Catholic, Orthodox and Islamic) were used for drawing false ethical borders. Afterwards, the religious affiliation was equalised through agitation with nationality, and all other essential elements of ethnic being created during the historical process of nations' formation were systemically neglected.

Opšti pojam *hrišćani*, koji se u starijem crnogorskom jeziku javlja u obliku *hristijani*, korišćen je u crnogorskoj diplomatskoj leksici kao pojam za šire i čvršće idejno okupljanje. On se češće javljao uz sabirni etnik *Slavjani*, kao što Njegoš pominje u pismu ruskom konzulu Jeremiji Gagiću, kada ističe tragični položaj Crnogoraca, sumirajući da njihovi podvizi u borbi za slobodu, „za ime slavensko za hristijanstvo nejma blagorodne simpatije“, pa da „naša stradanja i muke ne zaslužiše čelovječe-skoga sostradanija“, tj. saosećanje.¹

---

¹ P. P. Njegoš, *Pisma*, III, Beograd, 1955, s. 362.

Od vremena raške okupacije, u Zeti (Crnoj Gori), u prvoj polovini 13. vijeka, počinje, sa neznatnim uspjehom, potiskivanje katoličke i širenje pravoslavne konfesije; taj je proces nastavljen za vrijeme dinastije Crnojević, kada ti crnogorski vladari prihvataju pravoslavlje kao kompromisni odgovor na turski pritisak, a zatijem i od početka 16. stoljeća, kada u političkom i društvenom životu, osim glavarskog sloja, djeluju vladike. Za vrijeme intenzivnog doticaja i naslona na katoličku Mletačku republiku, od 1420. godine, kada Kotor prihvata pokroviteljstvo ove pomorske sile, korišćen je u prepisci pojam *hrišćani*. U izvorima iz toga vremena, koji često imaju i dokumentarni i literarni sadržaj, javljaju se pomeni invazija muhamedanaca, kratki zapisi o patnjama, oskudicama, bezgraničnoj surovosti okupatora. Tada su se bili ustalili termini *hristijani* i *izmailćani*. Na „Četvoroevanđelju“ popa Stefana, koje se čuva u manastiru Sv. Trojica (Pljevlja), postoji zapis iz 1476. godine: o „dni zločistivago (...) i nesitago Jude Mehmed bega cara“.² Zapis se odnosi na sultana Mehmeda II, zvanog Elfatih (Osvajač). Nikola Kosijer Popović, pisar na dvoru Ivana Crnojevića, zapisuje, 1486. godine, pominjući sultana Bajazita II, da „popušti bog silu i krjepost nad hristijani, grijeh rad našjih i bezakoni“.³ Đurađ Crnojević iskazao je, u zapisu uz „Oktoih prvoglasnik“, istu misao, da: „Grijevova radi naših postiže nas Izmalitska željezna palica, ajao nama, ne samo bijući nas, nego i ubijajući nas. Dođoše tuđini, u dostojanje Božije, i crkve razrušiše“.⁴ Crnogorski štampar Božidar Vuković Podgoričanin, u pogovoru „Molitveniku“, 1520. godine, kaže da radi na štampanju crkvenih knjiga da bi ispunio nedostatak, „ježe jest umaljenoe ino-vjernimi jeziki“;⁵ u predgovoru „Mineju“ (1536) B. Vuković

---

² *Istorijski zapisi*, knj. XIV, Sv. 1-2, 1958, s. 239.

³ *Prednjegoševsko doba*, s. 86.

⁴ *Op. cit.*, s. 89.

⁵ *Op. cit.*, s. 105.

zapisuje da je vidio da su „vremena težka“, da su „među jezici (tj. narodima – D. R) mnogije rati i veliko popjerenije ot Ismailten na hristianeh“.⁶ Dok je Božidar Vuković štampao knjige, s iskazanom namjerom da bi pomogao otpor islamizaciji, u Splitu je hrvatski pjesnik Marko Marulić pisao „Epistolu“ papi Hadrijanu IV, porijeklom iz Utrehta (Holandija), u kojoj sugerira papi da sjedini hrišćanske vladare da bi prognali Turke, koji pod sultanom Sulejmanom II Kanunijem, nasrću na Evropu; epistola je objavljena u Rimu 1522. godine, na latinskom jeziku. U pjesmi „Tuženje grada Hjeruzolima“, M. Marulić upozorava da će Turci, ako ne budu spriječeni, pretvoriti crkvu Sv. Petra u Rimu u štalu za svoje konje. U pjesmi „Molitva suprotiva Turkom“, opisuje teško stanje zbog turske agresije.⁷ Crnogorski kaluđer iz pljevaljskog manstira Sv. Trojica, zapisao je 1537. godine, da u ta „ljuta“ vremena nasrtahu Ismailćani „na stado Hristovo“ i da se zbog toga pomuti umom. Crnogorski freskoslikar Georgije Mitrofanović, u natpisu na spoljnim freskama manastira Morača veli, 1616. godine, da je ukrašavao zidove manstirske crkve u teškom vremenu, kada je bilo veliko nasilje „agarjanskih čed na hristijanski rod“.⁸

Krajem 16. stoljeća počelo je organizovanje djelovanje na širenju ideje među evropskim hrišćanskim državama da se objedine radi zaustavljanja invazije otomanske Turske. Papa Kliment VIII mislio je da u tu borbu uključi Rusiju, Moldaviju, Vlašku i Poljsku, pa je njegov izaslanik Aleksandar Komulović, kanonik iz Splita,⁹ vršio tu misiju. Rad Kolumovića nije dao

⁶ *Op. cit.*, s. 106.

⁷ D. Bogdanović, *Pregled književnosti*, knj. I, Zagreb, 1933, s. 225.

⁸ Lj. Stojanović, *Zapisi...*, I, s. 288.

⁹ A. Komulović (1548-1608), misionar po balkanskim zemljama; putovao je u Rusiju i sačuvani su njegovi izvještaji o toj misiji (*Enciklopedija Jugoslavije*, 5, Zagreb, 1962, s. 299).

rezultate pa pomenute zemlje nijesu ušle u rat.¹⁰ Ti se pokušaji zbivaju nakon jedne značajne pobjede nad turskom flotom, udruženih papskih, španskih i venecijanskih pomorskih snaga, pod komandom Don Huana od Austrije, kod Lepanta (1571).

Vođa crnogorskih ustanika s kraja 16. s., vojvoda Grdan Nikšić, u pismu iz 1608. g. savojskom vojvodi Karlu Emanuelu II (na pismo su se potpisali i metnuli pečate i drugi glavari iz sjevernog dijela Crne Gore), traži njegovo učešće „proti neprijatelja hrišćanstva“, da pomogne borbu protivu Turaka. A ako to učini da će biti proglašen za kralja, poslije oslobođenja Balkana od „proklete turske sekte“.¹¹

Pjesnik Ivan Krušala opisao je odbranu Peraštana od turskog napada, 15. maja 1654. godine, tj. u vrijeme Kandijskog rata, u „Pjesni od boja peraškoga“. Turskom vojskom je komandovao Mehmed-aga, kome je u boju odšekao glavu Krile Kolović, što znači da su se borci u Crnogorskom primorju služili istijem načinom, nametnutim od neprijatelja, kao i oni u ostalijem dijelovima Crne Gore.¹² Ivan Antun Nenadić, u herojskom epu „Šambek satarisan“, opisuje uspješno savlađivanje posade turskog piratskog broda od strane Peraštana. Osim toga, Nenadić je surovu sliku upada pirata dao i u „Popijevki o oslobođenju udovice Krila Cvjetkovića Peraštanina iz dvora paše skadarskoga“. Pjesnik kaže da je Krile na vjeru pogubljen, njegov dom opljačkan i udovica zarobljena, pa da su se ulcinjski pirati hvalili kako su Krila smaknuli („Uz tamburu Grila sramočahu / i njegovu smrt pripovijedahu“).¹³ Zbog toga je uslijedio napad i pobje-

---

¹⁰ J. N. Tomić, *Pečki patr. Jovan i njegov pokret hrišćana na Balkanskom poluostrvu 1592-1614*, Zemun, 1903, s. 5-17.

¹¹ J. N. Tomić, *Građa za ist. pokreta na Balkanu protiv Turske krajem XVI i početkom XVII v.*, Beograd, 1933, s. 495-496.

¹² *Poezija baroka*, antologija, bibl. „Luča“, knj. 50, Titograd, 1976, s. 62-66.

¹³ *Poezija baroka*, s. 77.

da crnogorskih boraca (Peraštana) nad ulcinjskim gusarima, čiji značaj pjesnik ističe slikom da helikonske vile beru cvijeće za slovenske vile, i obraćaju im se: „Slavinkinje, sestre naše... / vi za vječne dike vaše / junake ste porodile“. ¹⁴ I. A. Nenadić je u crnogorskoj književnosti prijethodnik Njegošev u slavljenju poginulih junaka za vjeru: „Svi su oni neumrli / i junaštvom i imenom / ere svaki smart zagrli... / bič smaknuše karstjanima / da im duša pokoj ima“. ¹⁵ U pomenutom epu „Šambek satarisan“ Nenadić ističe opšte ime *Slaveni*, pa kad se obraća turskim napađačima kaže im da odstupe iz boja jer su naspram njih Slaveni: „Ili ćete poznat sada / što je boj biti Slavonima; / nećemo se vijek predati / ni sužnji se vaši zvati“. ¹⁶ Vladika Visarion Borilović Bajica pisao je izvanrednom providuru Pjetru Duodu, maja 1691. godine, o pobjedi Crnogoraca nad turskom vojskom u Komanima: „...da vidite njih glave koje su naši hristijani otšekli“. ¹⁷ Za uspješnu borbu protivu invazije muhamedanaca Visarion je naglasio potrebu traženja (idejnog) jedinstva hrišćanskog svijeta, bez obzira na sve posebnosti. Pri tom on je vidio priliku i pozvao da se Crnogorci moraju „hvaliti svuđ po hristijanijeh“ svojim pobjedama. U ovom pozivu ima ledne sviknutosti na žrtvu, ali vladika Visarion nalazi opravdanje u težnji da se očuva hrišćanstvo, pa zato koristi posesivni oblik „naši hristijani“, čime skreće pažnju na zajednički interes. U pismu Zanu Grbičiću, providuru mletačkom, knez Marko i ostali Cetinjani, pišu (1700) da su „krv prolili poslužiti vašemu presvijetlomu gospostvu (...) radeći učiniti društvo braći kristijanima“. ¹⁸

¹⁴ *Prednjegoševsko doba*, s. 247.

¹⁵ *Op. cit.*, s. 263-264.

¹⁶ *Op. cit.*, s. 227.

¹⁷ J. Milović, *Zbornik dokumenta iz istorije Crne Gore (1685-1782)*, Cetinje, 1956, s. 6.

¹⁸ *Op. cit.*, s. 9.

Ruski car Petar I Veliki, gramatom koju je uputio „neposredno Crnogorcima“, 3. marta 1711. godine, pošto je istakao ruske pobjede nad Šveđanima, obraće se „hrišćanima pravoslavne vjere, grčke i rimske“ koji su se „našli pod igom tiranskog turskog sultana“, posebno naglašavajući da su Turci „pravoslavnog naroda gonitelji“ i poziva ih da se dignu na ustanak, da prezru strah i za „pravoslavnu vjeru (...) posljednju kap krvi da proliju“. ¹⁹ Od ove carske povelje kod Crnogoraca češće srijećemo potenciranje borbe za očuvanje vjere, uz upotrebu sintagmi: „pravoslavni car“, „pravoslavna carica“, čime je naglašavano carsko pokroviteljstvo, što će dobiti puni (politički) smisao ruske zaštite pravoslavnog življa pod turskom vlašću tek Kučuk-kajnardžiskim mirom 1774. godine. Potrebno je istaći da se u crnogorskim dokumentima cilj borbe ne sužava na odbranu hrišćanstva (pravoslavja), već ima pun smisao odbrane prirodnog prava naroda na slobodan život.

U posljednje vrijeme, u promijenjenim društvenim odnosima u kojima je crkva postala izraziti politički faktor, došlo je u Rusiji do oživljavanja ideologija iz prošlog vremena. Na spolj-nopolitičkoj sceni ističe se konzervativna ideologija *slavenofilstva*, koja se razvila sredinom 19. st, a čiji su nosioci idealizovali „slavensku“ kulturu i odricali mogućnost njenoga daljega razvika uz prihvatanje zapadnoevropskih vrijednosti. Isto tako, od sredine 19. stoljeća, u Rusiji i van njenih granica, širio se *pan-slavizam*, reakcionarna politička ideologija čiji je smisao bio je da Rusija svoje državne granice proširi na sve slavenske zemlje. Kad je u pitanju Crna Gora, nosioci (ruski) ideologije panslavizma tretirali su je kao posebno značajnu ciljnu teritoriju pa je zato, između ostalog, u njoj dugo djelovao istaknuti i učeni ruski agent Pavle Apolonovič Rovinski. Boravak Rovinskog počeo je od 1879, godinu dana nakon Berlinskog kongresa, kada se

---

¹⁹ Zapisi, knj. XVII, Sv. 5, 1937, 295.

rasplamsala anticrnogorska agitacija, sa srpskih pozicija, jer je trebalo spriječiti afirmaciju crnogorskog naroda u suverenoj crnogorskoj državi, što bi onemogućilo asimilatorski program. Ideolozi panslavizma razvili su širok uticaj koji nije zaobišao ni Fjodora M. Dostojevskog pa je on, u svom *Dnevniku pisca*, zapisao da su Crnogorci „plot ploti naše“ i da im treba pomoći da „štite svoja nacionalna prava“ jer će se jednom spojiti sa Rusima. Panslavizam se ukorijenio kod slavenskih naroda koji su bili u sklopu Austrougarske, u čijem je krugu nastala i krilatice: „Samo sloga slavenstvo spasava“, koja je dospjela i u crnogorski godišnjak „Orlić“ za 1868. godinu, zahvaljujući njegovom uredniku, izvanjcu popu Jovanu Sundečiću. Dugogodišnje veze Rusije s Crnom Gorom učvršćivale su kod Rusa saznanje o Crnogorcima kao posebnom južnoslavenskom narodu, što je smetalo dijelu srpskih nacionalista koji su nalazili načina da u ruskim krugovima negiraju autohtonost crnogorskog naroda. Tako je došlo i do formiranja udruženja od potuđenih crnogorskih studenata u Rusiji, pod nazivom „Srpska akademska omladina u Petrogradu“. To udruženje je propagiralo, preko štampe i predavanja, da Srbi i Crnogorci nijesu dva naroda, već jedan - „srpski“.²⁰

---

²⁰ D. Radojević, *Opet crnogorske teme*, izd. DANU, Podgorica, 2009, 92. - Poslije Drugog svjetskog rata u Sovjetskom Savezu bilo se počelo probijati realnije mišljenje o crnogorskom narodu i njegovoj prošlosti. U pojedinim radovima iskazivana je kulturna i istorijska posebnost Crnogoraca. Takvo je djelo B. N. Putilova, *Geroičeskij epos Černogorcev* (Lenjingrad, 1982). Dolazilo je do odstupanja od starije literature, koja je nastajala pod uticajem SANU, tj. od nenaučnog tretmana porijekla crnogorskog naroda koji je, u novim istorijskim okolnostima, pominjan ravnopravno sa ostalim jugoslavenskim narodima (S. I. Ožegov, *Rječnik ruskog jezika*, Moskva, 1960, str. 717; - u istom djelu ovaj autor donosi jedinicu *Černogorci*, u kojoj je objasnio da su Crnogorci južnoslavenski narod koji se nalazi u Jugoslaviji).

Vladika Danilo Petrović Njegoš takođe govori o hrišćanima, pominje njihove patnje zbog stalne turske agresije. U pismu od 14. maja 1704, koje je uputio glavarima i „hristijanom“, on koristi pojam *hristijani* kao sinonim za pripadnike crnogorskog naroda („kakve ja imam hristijane koji crkve razbijaju“). U pismu Paštrovićima (2. VII 1713) obratio se „pravoslavnim hristijanom“, ističući opšti pojam *hrišćani*.²¹ Tako je pisao nakon Ćuprilićeva pohoda, 26. X 1714, da su se i ranije mnogi „hristijani“ rasuli i robljeni, ali da se nije činila „ovolika ruga i ponešenije kako se sad nami i našim narodim ponaša“.²² Pominjući svoj narod kao „hristijane“, vladika Danilo kaže da je, kad se vratio iz Rusije, uspio da umiri one koji su bili zavađeni („sajedinismo nešto malo hristijana“).²³ On je smatrao da je upravo borba Crnogoraca njihova najveća spona sa Evropom.

Vladika Vasilije Petrović Njegoš, sredinom 18. stoljeća, obraća se Crnogorcima, ističući najveći dug prema vjeri i domovini: „A mi smo dužni na našu zemlju i za svoju vjeru i otačestvo svoju krv proliti“.²⁴ I Vasilije naziva Turke „nevjernicima“, pa kaže da su Crnogorci pošli pod barjak svoga vladike na „pomošt hristijansku protiv poganina Turčina“.²⁵ Borbenu povezanost hrišćanskog svijeta Vasilije naglašava kada govori o ulozi mitropolita koji polaze zajedno sa Crnogorcima „u pomošt hristijanima“, tj. on ne pominje po imenu narode kojima treba pomoći u borbama, već samo naznačava njihovu religijsku pripadnost.²⁶ Religijska konfrontacija (hrišćansko-muhamedanska), koja je

---

²¹ J. N. Milović, *Zbornik dokumenata*, s. 30.

²² J. Milović, *Zbornik dokumenta iz istorije Crne Gore (1685-1782)*, Cetinje, 1956, s. 37.

²³ *Op. cit.*, s. 40.

²⁴ *Spomenik SKA*, Beograd, 1938, 27.

²⁵ *Cetinjski ljetopis*, s. 51-58.

²⁶ *Zapisi*, XXIII, 117.

bila evropska realnost, u crnogorskoj diplomatskoj prepisci pominjana je u nekijem slučajevima i nešto drukčije; tako Šćepan Mali piše Dubrovčanima (26. VI 1771) da se sumnja da li će oni biti uz pravoslavne „protivu Muhameda“. U ovome stavu Šćepan aludira na konfesijske razlike.²⁷

Književnik Stefan Zanović,²⁸ pustolov, po stavovima koje je iskazivao predstavlja usamljeni glas u crnogorskoj literaturi: bio je racionalista i nadrastao je podjele na osnovu religijske pripadnosti. Kada je zapisao o sebi da je „porijekla rimsko-apostolsko-katoličkog“, iza toga nastavio je: „...ali što je važnije, ja sam filozof“.²⁹ Zanovićev savremenik, vladika Petar I Petrović Njegoš, upozoravao je Crnogorce na njihovo slavensko porijeklo, kao što je ranije činio I. A. Nenadić. Petar Prvi zapisao je da su Crnogorci „slavenskoga od iskon imena“, a smisao borbe i žrtvovanja vidi u očuvanju slobode i vjere, te produžava liniju vladike Vasilija: „Jer je bolje, braćo, poginuti / no slobodu svoju izgubiti / i hristjansku vjeru ne držati“.³⁰ U svojoj „Kratkoj istoriji Crne Gore“, kad opisuje istorijski trenutak dobijanja gramate od ruskog cara Petra I, vladika Petar opisuje da Crnogorci „svi jednodušno u radosti povikaše: ‘hvala Bogu kad smo poslanike hristijanskoga cara među nama vidijeli i njegove gramate primili““.³¹

---

²⁷ V. Bogišić, *Prepiska Šćepana Maloga*.

²⁸ Stefan Zanović (Budva, 1751 - Amsterdam, 1786), objavljivao je književne i istorijske radnje u evropskim centrima, na četiri jezika.

²⁹ *Prednjegoševsko doba*, s. 275.

³⁰ *Op. cit.*, s. 453.

³¹ *Grlica. Kalendar crnogorski za prostu 1835. U Crnoj Gori, u Mitropolit-skoj knjigopečatnji*, s. 85-86. - Prihvatili su Crnogorci carev poziv i pošli u boj; međutim, kada je car Petar I „činio mir s velikim vezirom na Prutu (1711), ne progovori ni riječi za Crnogorce, koliko da nijesu ni zaratili se za Njega s Turcima“, pa je sultan Ahmet III odmah uputio „serascera Ahmet-pašu su 60.000 vojske na Crnu Goru“ (*Grlica. Kalendar crnogorski za godinu 1836*, s. 42).

Identifikaciju stanovništva kao hrišćana (ili muhamedanaca) u balkanskim zemljama forsirala je na osvojenim teritorijama turska vlast jer je potčinjene narode označavala po vjerskoj pripadnosti, pa su hrišćani tretirani kao hrišćanski „milet“ čiji je poglavar bio carigradski patrijarh - „milet-baša“. Osim toga, Porta je katolike progonila, a pravoslavne prihvatila što je uticalo na produbljanje međukonfesijskih dioba. Recidivi pomenutog anahronog metoda imperijalne turske administracije – isticanje, kao primarne, diobe po vjerskoj pripadnosti – u nekim balkanskim regijama i dalje su aktivni što je osnova za konflikte. Za ilustraciju identitetske zbrke koju je donio ovaj metod, posebno od početka propagande poistovjećivanja pripadnosti vjeri i etnosu, značajno je svjedočenje Sava Mrkalja, lingviste, reformatora azbuke, koji je ostavio zapis o sebi da se smatrao Hrvatom, ali da su ga, po njegovoj pripadnosti pravoslavnoj konfesiji, ubjeđivali da je „Srbin“.³² Primjer S. Mrkalja nije usamljen, o čemu postoje potvrde u izvorima. Osećanje pripadnosti hrvatskom narodu zabilježeno je kod iseljenika iz Korduna, Like i Banije u SAD, da su u prvo vrijeme „nazivani ’pravoslavnim Hrvatima’, a učlanjivali su se u Hrvatsku narodnu zajednicu. Takvo stanje je bilo do početka dvadesetih godina ovoga vijeka“.³³ Promjena je nastala nakon prvog popisa stanovništva u Jugoslaviji, 1921. godine, koji je izvršen samo po vjerskoj pripadnosti, po pomenutom turskom modelu. Na taj način je, u novoj zajedničkoj državi, učvršćivana lažna identifikacija da su pripadnici pravoslavne

---

³² S. Mrkalj (Sjениčак, Karlovac, 1783 - Beč, 1833), autor knjige *Salo debe-loga jera libo azbukopretres* (Budim, 1810). Ovom knjigom Mrkalj se zamjerio Karlovačkoj mitropoliji pa je bio zlostavljan. Mrkaljeva reforma azbuke polazila je od pravila: piši kao što govoriš; njegovu reformu preuzeo je V. Karadžić (*Encikl. Jugoslavije*, knj. 6, Zagreb, 1965, s. 172-173).

³³ Milena Šotra Gaćinović, *Videnja iz iseljeničkog života u Americi*, Beograd, 1990, str. 68.

konfesije – „Srbi“. Taj odnos se prelio i na iseljenike iz ovoga dijela Balkana.

Turska vlast koristila je zatečenu crkvenu (hrišćansku) organizaciju (Carigradsku patrijaršiju), kao „suadministratora“ za upravljanje potčinjenim stanovništvom. Iz osvojenih oblasti Porta je uzimala talentovanije pojedince i, nakon obučavanja i obaveznog islamiziranja, uključivala ih u svoj vojni i civilni sistem. Na ovaj način formiran je i sistematski obnavljan sloj od pripadnika raznijeh naroda, koji je pojedinim svojim uspješnijim karijerama vršio konstantni uticaj na mlađe hrišćane da se prilagode vladajućem turskom sistemu. Taj metod vladanja pokorenim zemljama pokazao se uspješnim kroz nekoliko stoljeća na balkanskim prostorima.³⁴

Osim navedenih (vjerskih i statusnih) dioba podložnog stanovništva od strane Porte, od početka 18. stoljeća, djelovanjem crkvenih institucija i pojedinaca iz Austrije, koja je bila zapošela dio zapadnog Balkana, nastajali su tekstovi koji nijesu bili utemeljeni na naučnim saznanjima o tim tada neizučenim zemljama i narodima. Njihovi autori su svoja maglovita viđenja balkanske etničke situacije davali u tvrdim definicijama, bez ostavljanja prostora za nužnu naučnu sumnju. Tako je nastajala literatura na koju se naslanjao agitacioni krug u Karlovačkoj mitropoliji, u kome je predano rađeno na oblikovanju legendi o raškoj feudalnoj državi kao duhovnom i povijesnom osloncu za formiranje nove (prostrane) države. Agitacioni talasi pomenutog usmjerenja

---

³⁴ Treba primijetiti da i do danas neki potomci islamiziranog življa na Balkanu intimno gaje uvjerenja o vlastitoj superiornosti nad inovjercima čiji su preci trajali kao „raja“ lišena privilegija od turske carevine. Ta uvjerenja, koja su čuvana u porodicama, ostajala su kao čvrsta prepreka da, i nakon nestanka turske vlasti sa najširih balkanskih prostora i pošto su uspostavljeni novi društveni odnosi, dođe do objedinjavanja u nacionalni subjekat sa inovjernim stanovništvom, od koga i sami potiču.

mogli su imati značajnog uticaja na one djelove balkanske populacije u kojima se još nije bio formirao vodeći obrazovani sloj, sposoban da istražuje i kritički razmišlja o svom narodnom identitetu. Ta agitacija dovodila je u zabludu čak i neke ozbiljnije istraživače Balkana, poput češkog filologa Jozefa Dobrovskog (1753–1829), koji je u svome tekstu „Nacrt za opšti etimologikon slavenskih jezika“ (objavljen 1813) primijenio naivnu etimologiju pa je zaključio da je svim Slavenima bio zajednički naziv „Srbi“; ili slovačkog filologa J. P. Šafarika (1795–1861), koji je primijenio nenaučni postupak i podijelio Južne Slavene na osnovu pripadnosti konfesijama na dva dijela: na „Slavo-Srbe“ koji pripadaju „grčkoj vjeri“ i na pripadnike katoličke crkve, a po jeziku na tri dijela: štokavce (Srbi), ikavce i čakavce (Hrvati) i kajkavce (Slovenci).

Nedovršeni proces formiranja kritičke svijesti o svome etnosu i narodnoj pripadnosti doveo je, tokom 19. i 20. stoljeća, do ekspanzije pojedinih imperijalnih asimilatorskih ideja kod južnoslavenskih naroda, kada su jezik i vjera (katolička, pravoslavna i islamska) zloupotrijebljeni za povlačenje lažnih etničkih granica. Tada je, kroz agitaciju, vjerska pripadnost bila izjednačena sa narodnom, vršeno je sistematsko zanemarivanje svih drugih bitnih elemenata etničkog bića, koji su nastajali u povijesnom procesu formiranja naroda.

Kao primjer nametnute i lažne diobe stanovništva po konfesionalnoj pripadnosti kao narodnoj, može poslužiti situacija u dijelu Crnogorskog primorja – Boki Kotorskoj, đe je pomenuta propaganda bila veoma jaka. Treba reći da za nauku nije prihvatljivo kada se crkvena (vjerska ili konfesionalna) pripadnost stanovništva jedne regije uzima kao isključivi određujući faktor etničke pripadnosti, pri čemu se zanemaruju činjenice. U takvom odnosu može se prepoznati politička težnja klerikalnih nacionalista da osiguraju široke prostore svojoj naciji, na račun drugih. Ovom ideološkom usmjerenju potrebna je pomjerenja

slika prošlosti da bi se mogla istaći nepostojeća „povijesna prava“. ³⁵

³⁵ O pomenutim tezama govorio je autor ovih redova u saopštenju koje je pročitao u Kotoru, u palati Pima, 4. oktobra 2007. godine, na naučnom skupu „Crnogorsko-hrvatski dodiri“. Kad sam pozvan da učestvujem, bio sam zamoljen od Đorđa Borozana, direktora Istorijskog instituta, da budem njegov „gost“. U telefonskom pozivu Borozan mi je rekao: „Malo nas je“, misleći na crnogorsku stranu. I zbilja, iz Hrvatske je na tome skupu bilo oko šezdeset učesnika (!) kojima je bio cilj da, odmah nakon referenduma o osamostaljivanju Crne Gore, dokažu da kulturno nasljeđe u Crnogorskom primorju, nastajalo u krugu katoličke crkve, pripada hrvatskoj baštini. „Pravo“ na to svojatanje izvlačeno je iz jednačenja pripadnosti katoličkoj konfesiji i hrvatskome narodu, a prostor ciljanog kulturnog nasljeđa obilježen je jurisdikcijom Kotorske biskupije. Hrvatske naučne institucije radile su na organizovanju pomenutog skupa s uvjerenjem da crnogorska vlast zbog političkog oportuniteta neće spriječiti njegovo održavanje, a zadatak skupa je bio da se na tlu suverene Crne Gore „znanstveno“ potvrdi da crnogorsko kulturno nasljeđe u primorskoj regiji - „nije crnogorsko“! Stav da će Crna Gora dozvoliti održavanje skupa zasnovan je na činjenici da su, u posljednjem ratu, dobrovoljci, odredi prosrpski orijentisanih Crnogoraca, napadali i palili Konavle i Dubrovnik. Neki hrvatski pretendenti na crnogorsku kulturu iznosili su i opomene da je „Crna Gora bila učesnik u razaranju juga Hrvatske i da ima obavezu da plati ratnu štetu“. Takvom moralnom ucjenom, koja ne odvaja prave aktere u navedenom zločinu, želio se „nadoknaditi“ nedostatak „povijesnih prava“ na Boku Kotorsku. Zato je svojatana crnogorska barokna književnost i arhitektura, što je paralelno sa srpskim prisvajanjem (M. Pavić, *Istorija srpske književnosti baroknog doba XVII i XVIII v.*, Beograd, 1970). Suprotno Paviću, taj dio crnogorske literature prisvaja Vanda Babić, *Hrvatska književnost u Boki Kotorskoj*, Zadar, 1998; ta knjiga je promovisana u Tivtu, 1. decembra 1998, kada je V. Babić rekla da je „napokon Bokelj dobio sve što mu pripada“ (*Vijesti*, Podgorica, 2. XII 1998, s. 10-11).

Crnogorska povijest, treba ovđe naglasiti, imala je svoj poseban tok, a Crnogorci svoju autohtonu etnogenezu. Kritička saznanja o tijem procesima nije uspjela pomutiti agitacija nereálnih „etničkih“ podjela 19. i 20. vijeka. Talas Slavena sa obale Baltika, pri useljavanju u rimsku provinciju Prevalis, dopro je i na današnje Crnogorsko primorje, đe je zatekao ostatke starog romaniziranog stanovništva. Tada je počeo lagani proces etničkog prožimanja tih populacija, u čemu je posebnu ulogu ostvarivala hrišćanska crkva. Proces hristijanizacije na prostoru današnje Crne Gore u početku je tekao u gradskim centrima i njihovoj neposrednoj blizini (Risan, Kotor, Budva, Bar, Ulcinj, Svač, Doklea, Lontodokla). To potvrđuju rani arheološki ostaci katedrale, kao i najstariji sačuvani crnogorski medievalni spis „Kraljevstvo Slavena Popa Dukljanina“. U docnijim epohama nastavljen je proces doseljavanja u Primorje iz crnogorskog zaleđa. Dugo je čuvan, zbog statusnog prijestiža, za staro stanovništvo termin *Romani*, a pomenuti doseljenici su nominirani kao *Slaveni*. Naziv *Slaveni* konačno je prevladao iščezavanjem ostataka starog stanovništva.

Osamostaljivanje crkvene institucije zavisilo je od formiranja samostalne države. Dukljanski (crnogorski) knez Vojislav, pobjednik nad vizantijskom vojskom u Barskoj bitki (1042), vjerovano je, nakon postizanja državne samostalnosti, uputio molbu papskoj stolici za priznanje nadbiskupskog statusa crkvi u Duklji. Ako ostavimo po strani bulu pape Aleksandra II iz 1067. godine, a to je vrijeme kada je crnogorska feudalna država Duklja postigla prvi veći uspon, treba naglasiti da je nesporno priznanje Dukljanske nadbiskupije, bulom pape Klementa III, stiglo u vrijeme kralja Bodina, 8. januara 1089. godine. Po toj buli Dukljanska nadbiskupija imala je pod svojom jurisdikcijom jedanaest sufragana, među kojima i Kotorsku biskupiju. Međutim, na molbu normanskog duksa Rogera, koji je težio da uspostavi crkvenu vezu južne Italije sa Dukljanskim primorjem, papa Urban

II odvojio je Kotorsku biskupiju iz Dukljanske nadbiskupije, 9. septembra 1089. godine i pridružio je biskupiji u Bariju. U osnovi takve odluke vjerovatno stoji molba uticajne kraljice Jakvinte, žene Bodinove, koja je bila šćer vođe normanske stranke u Bariju, Arkiriza, da na taj način osigura izvjesnu ličnu zaštitu, zbog čestih dvorskih sukoba. Današnja Kotorska biskupija predstavlja neka- dašnji dio Dukljansko-barske nadbiskupije, koja je, zahvaljujući zaštiti Mletačke republike, očuvala kontinuitet.

U vrijeme invazije, a zatim pošedovanja Duklje (Zete) od strane Raške, došlo je do prvog prodora pravoslavne crkve u pome- nutu, tada katoličku, zonu. Penetracija pravoslavlja naročito se ispoljila u vrijeme Dušana Nemanjića, što se vidi iz tzv. „Zakonika“, u stvari kompilacije elemenata vizantijskog zak- onodavstva. Tako je trideset sedam članova, kojima su regulisani odnosi u crkvi, doslovno prepisano iz vizantijskog kodeksa „Vasilika“, što je utvrdio ruski istraživač Zigelj, 1888. godine. U tijem prepisanim odredbama katolička crkva je naznačena kao „jeres latinska“. Raška okupacija, međutim, nije donijela znatni- je povlačenje katoličke crkve iz Zete.

Turska osvajanja crnogorske teritorije, od početka 16. stoljeća, bila su pogubna za opstanak katoličke crkve u Crnoj Gori, jer turske vlasti nijesu dopuštale službu katoličkim sveštenicima, što je vjernike prisiljavalo da prijeđu u pravoslavlje ili islam, ili da se isele. Poslije osvajanja Bara, nadbiskupi su izgubili šediš- te, a nadbiskupska katedralna crkva Sv. Georgija pretvorena je u džamiju. Nije mogla opstati ni unijatska nadbiskupija koja je imala šedište u manastiru Prečista Krajinska, na obali Skadarskog jezera. Za posljednjeg unijatskog nadbiskupa Andriju Jamometića nije poznato da li je rezidirao u pomenutom centru.³⁶ Pod mletačkom vlašću, od 1420. godine, djelovala je

---

³⁶ D. Radojević, *Iz povijesti hrišćanskih crkava u Crnoj Gori*, Podgorica, 2000.

Kotorska biskupija, ali je teritorija njene jurisdikcije bila umanjena turskim prodorom u Herceg Novi, Risan i Grbalj, krajem 15. stoljeća, jer su Turci iz tih zona, kao i iz svih koje su osvojili, prognali katoličku crkvu i omogućili širenje pravoslavlja.

Proširena jurisdikcija Crnogorske (pravoslavne) mitropolije u Boki, u vrijeme vladike Danila Petrovića, (1718) trajala je do vremena Napoleonovog pošedovanja Boke. Imperatorovim aktom, od 19. septembra 1808. godine, ukinuto je stečeno pravo Crnogorske mitropolije. Od tada je Crnogorsko primorje priključeno Dalmatinsko-istrijskoj eparhiji, sa sedištem u Šibeniku. Nakon Napoleonovog poraza došlo je do ponovne penetracije Austrije. Tako je Boka, 1828. godine, podređena Karlovačkoj mitropoliji, što je omogućilo punu velikosrpsku agitaciju i srbizaciju stanovništva.

Usponom srpskog nacionalizma, sredinom 19. stoljeća, počela je lažna dioba stanovništva prema pripadnosti jednoj od konfesija na hrvatski i srpski dio populacije. O tome procesu nerealnih „etničkih“ dioba neposredno svjedoči jedan od upornih agitatora, Rišnjaniin Vuk Popović, kotorski pravoslavni katiheta.³⁷ Tada je Njegoš, u obraćanju „svemu narodu bokeškom“, iskazao drukčiji stav od V. Popovića. Saznavši da se u Boki javlja nepokornost caru Ferdinandu II, Njegoš zapisuje da su Boka i Crna Gora „tako spojene kao duša i tijelo, jedan narod i duh, jedan običaj i jezik, i jedan bez drugoga ne može ni živjeti ni umrijeti, i zato vas ja u srcu ne razlikujem od Crnogoraca“.³⁸ Ovaj Njegošev iskaz ima trajnu vrijednost, kada se dotičemo ove teme.

---

³⁷ Vuk Popović, *Pisma Vuku Karadžiću*, Podgorica, 1999; priredio Danilo Radojević.

³⁸ *Pisma*, III, Beograd, 1955, 383-385.